

Osvrti, prikazi, recenzije

Recenzija

Anthony D. Smith

*Nacionalizam i modernizam*Biblioteka *Politička misao*, Fakultet političkih znanosti, Zagreb 2003., 291 str.

Pet godina nakon objavljivanja u Londonu i New Yorku izišao je hrvatski prijevod naslova *Nacionalizam i modernizam* Anthonyja D. Smitha s LSE-a. Prvu knjigu *Theories of Nationalism* Smith je objavio još 1971. godine, a među istaknute naslove njegova opusa ubrajaju se *The Ethnic Revival* (1981.), *The Ethnic Origins of Nations* (1986.), *National Identity* (1991.), te *Nations and Nationalism in a Global Era* (1995.) kao posljednja prije izdavanja *Nationalism and Modernism* (1998.). *Nacionalizam i modernizam*, kako u predgovoru ističe sam Smith, zaokružuje cijeli njegov opus i predstavlja nastavak prve njegove knjige *Theories of Nationalism*.

Sâm podnaslov knjige *Nacionalizam i modernizam – kritički pregled suvremenih teorija nacija i nacionalizma* otkriva Smithovu namjeru. Iako ova knjiga daje “dublji” i sustavniji pregled teorija nacija i nacionalizama od prethodne (*Nations and Nationalism in a Global Era*), Smith je upravo u navedenoj “prethodnici” zadao smjer njegova najnovijeg istraživanja nacionalnog fenomena. On je već tada započeo žestoku polemiku s “modernističkim” teoretičarima nacije, prikazao krizu suvremene nacionalne države, upozorio na pojavu supranacionalnih struktura, te potražio objašnjenje uspona etno-nacionalizma devedesetih godina 20. stoljeća. Kako u toj, tako i u knjizi *Nacionalizam i modernizam*, Smith ne želi biti vriednosno neutralan prema teorijskim pristupima koje prikazuje. Osobito se okomio na modernističku ortodoksiju poimanja nacije.

U uvodnom dijelu Smith ukratko definira modernističku paradigmu u izučavanju nacija i

nacionalizama, ujedno definirajući i točke raskola “modernista” i “ostalnih”. Prvi dio knjige sastoji se od pet poglavlja u kojima se opisuju različiti “modernistički” pristupi nacionalnom fenomenu. Drugi dio obrađuje “izazove” modernističkim pristupima, odnosno primordijalistički, perenijalistički i etnosimbolički pristup, a na samom je kraju posebno poglavlje koje nacionalni fenomen pokušava promotriti kroz “postmodernu” lupu. Ponajprije treba napomenuti da ovaj “modernizmu” alternativni skup teorija o nacijama i nacionalizmu ima uporište u pojmovima etničkog identiteta i zajednice kao fundamentalnima za naciju.

Iako Smith kao sociolog ne ulazi u područje političke filozofije, teško je oteti se dojmu da “rascjep” na “modernistički” dio knjige i onaj “drugi” analogno prikazuje pokušaje odgovora na pitanje je li čovjek biće zajednice kao kod Aristotela i njegovih suvremenih interpreta ili je čovjek individuum, pa tek onda usmjeren na zajednicu, kako su to tumačili “izvorni” liberalni utemeljitelji Hobbes i Locke i današnji libertarijanci. Dok “alternativni” pristupi naglašavaju primat zajednice u teoriji nacija i nacionalizama, “modernisti” imaju liberalan i individualistički diskurs. Modernističke su teorije naciju objasnile antihistoricističkom i racionalističkom kritikom uvriježenih naracija, posebice onih 19. stoljeća koje su nacionalni fenomen objašnjavale u romantičarskom duhu. Tako je, analogno liberalnom diskursu, modernistički pristup nacijama i nacionalizmu morao polaziti od racionalističkih premisa. “Modernisti” su odbacili vjerovanje da su nacije drevne ili iskonske i da počivaju na određenim danostima ili prirodi. Nasuprot tome “modernisti” ističu da su nacije relativno nova pojava vezana uz uspon “moderne” u Europi (doba industrijskih i građanskih revolucija, napose utjecaj Francuske revolucije), tek kasnije proširena na ostatak svijeta, te su stoga nacije rezultat “novijega povijesnog razvoja i racionalne, planske djelatnosti koju omogućuju i iziskuju uvjeti modernog doba” (Smith, 2003.: 19). Kad se ti uvjeti modernog doba budu “iscrpili” i nacije će “iscrpiti” svoje razloge za opstanak, a to je pro-

ces koji je, prema mnogim modernistima, već ireverzibilno započeo.

Ugrubo, modernističke teorije nacije imaju predodžbu o naciji kao: *političkoj zajednici* (za razliku od perenijalističkih teorija za koje je nacija *kulturna zajednica*), *modernoj* (nasuprot *iskonskoj*), *stvorenoj* (nasuprot *ukorijenjenoj*), *mehaničkoj* (nasuprot *organskoj*), *podijeljenoj* (nasuprot *jedinstvenoj*), naciji kao *sposobnosti* (nasuprot naciji kao *svojstvu*), kao *proizvodu elite* (nasuprot *proizvodu naroda*), te *utemeljenoj u komunikaciji* (nasuprot *utemeljenosti u podrijetlu*). Dakako, ova je osnovna podjela uvjetna i Smith ističe da određeni “primordijalni” elementi (organičnost, jedinstvo, utemeljenost u podrijetlu) ne bi bili prihvaćeni od mnogih perenijalista koji bi prije naglašavali trajnost nacije, a nikako njezinu “prirodnost”. Kako je već naznačio u *Nations and Nationalism in a Global Era*, ni modernistički ni perenijalni pristup ne zadovoljavaju u objašnjenju nacionalnog fenomena. Modernistima nedostaje historijska dubina i preciznost, a perenijalistima eksplanatorna moć, tvrdio je Smith.

U prvom dijelu knjige pod nazivom *Vrste modernizma* Smith analizira doprinose nekolicine istaknutih “modernistički” orijentiranih teoretičara nacije i nacionalizma. Poglavlje *Kultura industrijalizma* kritički je prikaz Gellnerove teorije prema kojoj su nacije i nacionalizam logički kontingentni, ali sociološki nužni u modernim industrijskim društvima. Temelj Gellnerove analize je prijelaz iz agrarnih u moderna industrijska društva i zamjena “niske” kulture “visokom”, tj. pismenom, javnom kulturom masovnog društva. Gellnerova je teza da nacije nisu ona “temeljna zbilja koja čeka da ju ‘probudi’ nacionalistički princ”, nego da se “kulturalna homogenost što je zahtjeva moderna industrijska organizacija društva očituje kao nacije i nacionalizam” (Smith, 2003.: 36). Drugo poglavlje, *Kapitalizam i nacionalizam*, prikaz je nekolicine teorija – Nairnove, Hrochove, Hatcherove i Horowitzove. Sve su te teorije neki oblik socioekonomskih varijacija klasičnog modernizma koje nacionalizam povezuju s kapitalizmom. Poglavlje *Država i nacija* oslanja se na one teoretičare koji u modernoj birokratskoj državi vide izvor modernih nacija i nacionalizama. Smith analizira Giddensovu teoriju prema kojoj je odlučujuće razlikovanje nacionalne države od drugih političkih identiteta, a nacionalizma od ostalih vrsta grupnog identiteta u tome što se jedna i druga pojava šire iz određenih središta (glavnih gradova) na definirani teritorij. S jedne strane, u modernoj državi dolazi do centralizacije oko glavnog grada, a s druge, do ekspanzije upravnog aparata na ostatak teritorija. Tako nastajuća moderna nacionalna država za Giddensa je “najvažniji spremnik moći modernog doba”. Drugi teoretičar nacionalne države je Michael Mann prema kojem su vojno-politički faktori bili odlučujući u stvaranju modernih nacionalnih država. John Breuilly pak ima teoriju prema kojoj su moderne države krajem 18. stoljeća postale osnovom moderne teritorijalne nacije, pri čemu su vodeću ulogu odigrale podelite (službenici, trgovci, intelektualci i drugi “ljudi od zvanja”). Slično, pišući o fenomenu nacionalizma u poglavlju *Politički mesijanizam*, Smith analizira teoriju nacionalizma Eliea Kedouriea koju je on razradio u svojoj utjecajnoj studiji *Nationalism*, te njezinu nastavku *Nationalism in Asia and Africa*. Za Kedouriea je nacionalizam doktrina izumljena početkom 19. stoljeća u Europi i proistekla je iz filozofske tradicije prosvjetiteljstva. Kedourie misli da su Fichte i drugi njemački romantičari Kantovu individualističku doktrinu povezali s Herderovim kulturnim populizmom, a rezultat je bio koncept autonomije transformiran s *individue* na jezičnu zajednicu. Jezična zajednica “apsorbira” pojedince koji tek u njoj mogu ostvariti istinsku slobodu, a to se ostvaruje borbom za samoodređenje nacije. Zapravo, može se primijetiti da je riječ o Hegelovoj formulaciji prema kojoj je tek u državnoj zajednici moguće ozbiljenje slobode, no njemački romantičari i Hegelovi suvremenici tu su formulaciju usko interpretirali preko ideje *nacionalne* (etnički sastavljene) države, a ne političke države kao takve. Spomenuvši i kasniju Kedourievu studiju *Nationalism in Asia and Africa* Smith donosi njegov zaključak kako je “nezapad” postao žrtvom sekularnih europskih iskustava i ideologija. Posljednje poglavlje “modernističkih” teoretičara *Izmišljanje i zamišljanje* prikaz je teorijâ Erica Hobsbawma i Benedicta Andersona. Hobsbawm u svojoj knjizi *Izmišljanje tradicije* iznosi tezu da su nacionalne tradicije izmišljene tradicije. On misli da je tu riječ o jednoj vrsti socijalnog inženjeringa gdje su na-

cionalni simboli odraz polufiktivne povijesti – povijesti koju je trebalo izmisliti, prilagoditi ili krivotvoriti u svrhu konstrukcije moderne države, a dobrim dijelom pod vodstvom elita koje su tako kontrolirale ulazak masa u političku arenu. U knjizi *Nations and Nationalism since 1780* Hobsbawm je svoj fokus usmjerio ponajviše ka razvoju nacionalizma od navedenog perioda do danas. Kad je riječ o Andersonu, Smith ističe da je to posve nov i inovativan prikaz nacionalizma. Anderson, između ostalog, u knjizi *Nacija: zamišljena zajednica* tvrdi da se nacija zamišlja, tj. da je svaka zajednica u kojoj se ljudi osobno ne poznaju nužno zamišljena. Posljedično, nacionalizam je sudbinu pretvorio u slučajnost.

U drugom dijelu knjige Smith predstavlja alternativu modernističkoj pripovijesti o nastanku nacija i nacionalizama. Riječ je o “primordijalističkoj” i “perenijalističkoj” paradigmi. Obje paradigme “kuketiraju” s nacionalističkom ideologijom, tj. pokušavaju joj dati znanstveni legitimitet. Kod “primordijalista” riječ je o svojevrsnom organicizmu kad je riječ o etničkim sponama ili o traženju i povratku određenoj kulturnoj “biti”. Suprotnost modernističkoj paradigmi je perenijalizam kad je riječ o pripovijesti o nastanku nacija i nacionalizama. Dok modernisti nastoje dokazati da je nacija moderna pojava, perenijalisti inzistiraju na njezinu postojanju od “pamtivijeka”, tj. pojam nacije samo je osuvremenjena inačica pojma etničke zajednice. Nacionalizam je za njih samo ideološka manifestacija modernih društvenih preobražaja.

Smith je kritičan i prema modernističkoj i prema perenijalističkoj paradigmi. Njegov “treći put” je tzv. etnosimbolizam – otkrivanje simboličkog naslijeđa etničkog identiteta nacije, te načina na koji dolazi do reinterpretacije tih simbola od strane nacionalnih pokreta. Smith zapravo odbacuje sve velike pripovijesti (iako konstatira da svaka raspolaže određenim segmentom vjerodostojnosti), te misli da svaka priča o naciji i nacionalizmu mora biti promatrana kroz zaseban *etnosimbolički* kontekst. Za kraj knjige Smith je ostavio poglavlje o “post-nacionalizmu”. Riječ je o identitetskim temama koje su otvorene zadnjih dvadesetak godina – o polietničnosti, hibridnim identitetima, feminizmu, globalizaciji i nadnacionali-

zmu – teme koje postmoderno artikuliraju fenomen nacije.

Smith je ovu knjigu posvetio svojim studentima i kao takva, knjiga je i pisana za studente – udžbenički pregledno i jasno – i stoga je pohvalno to što je dostupna u hrvatskom prijevodu i našim studentima. Kao izdavačev propust ističem izostavljanje bilješke o autoru na poledini knjige, pogrešne brojeve stranica u sadržaju, te, u estetičkom smislu sterilan, jednobojni ovitak. No, sam sadržaj knjige neće razočarati sve one kojima se problem nacija i nacionalizama čini zanimljivim.

Hrvoje Cvijanović

Prikaz

Enver Đuliman

Teško pomirenje

Norveški helsinški odbor/Norveška crkvena pomoć, Oslo/Sarajevo, 2000., 361 str.

Društva koja prelaze iz autokratskog u demokratski poredak i koja su bila zahvaćena oružanim sukobima susreću se sa složenim problemima. To su najčešće teška kršenja ljudskih prava, pitanje uspostave povjerenja između različitih etničkih grupa, pitanje prošlosti i uloge političara, predstavnika vjerskih zajednica, intelektualaca i aktivista za ljudska prava u procesu pomirenja. Njihovo je rješavanje preduvjet stvaranja održive demokratske, osobito multietničke države. Moguće odgovore na ova pitanja pokušava dati knjiga *Teško pomirenje*, koju je uredio Enver Đuliman, aktivist Norveškoga helsinškog odbora.

Đuliman je sabrao iskustva, mišljenja i teorijske poglede stručnjaka i organizacija koje su nakon aparthejda, diktatura i destruktivnih sukoba djelovale ili neposredno pratile procese stabilizacije odnosa među ljudima i narodima, pogođenih ratnim, ekonomskim i inim stradanjima. Knjiga je sadržajno i tematski podijel-

ljena na dva dijela. Prvi se dio “Međunarodnopravne osnove i osvrt na iskustva s radom na pomirenju” sastoji od sedam tekstova. Sadržava skup teorijskih znanja o odnosu novih vlasti prema zločinima koje su počinile ili nisu spriječile prethodne vlasti. Tu su predstavljena iskustva komisija za istinu i pomirenja koje su nove vlasti najčešće koristile kao sredstvo izgradnje povjerenja među građanima, također i instrumenti međunarodne zajednice poput Suda za ratne zločine u Haagu i Međunarodnoga kaznenog suda. Ovaj dio sadržava i teme zloporabe imuniteta, kojom su se bavili Ujedinjeni narodi, te “etničkog čišćenja” u bivšoj Jugoslaviji. U drugom su dijelu “Pomirenje u praksi – teško pomirenje” skupljena iskustava, komentari i preporuke za uspješnu izgradnju povjerenja i pomirenja.

Prvi dio započinje tekstem Eline Skaar (istraživačice na Institutu Chr. Michelsen, Bergen) i Bård-Andersa Andreassena (istraživačice na Institutu za ljudska prava, Sveučilište u Oslu) “Obračun s teškim kršenjima ljudskih prava na prijelazu u demokraciju”. Obračun promatraju kroz osnivanje i rad komisija za istinu i sudske procese na nacionalnoj i internacionalnoj razini. Koristeći se dosadašnjim teorijskim postavkama, literaturom i stečenim iskustvom o kršenju ljudskih prava, autori su analizirali navedena sredstva i određivali njihove vrste, namjenu, prednosti i opasnosti koje odatle mogu nastati, okolnosti i preduvjete o kojima treba voditi računa prilikom odabira za uspješno provođenje procesa pomirenja, uloge i uporišta u suvremenoj povijesti. Također rasvjetljaju zamke pojmova poput mira, istine, pravde i pomirenja, koji mogu biti jednostrano definirani unutar etike uvjerenja svakog subjekta u konfliktu posebno, a najveću pozornost posvećuju predstavljanju idejnopovijesnog i međunarodnopravnog temelja za osnivanje internacionalnih tribunala i dosadašnjih (ne)uspjeha u njihovoj realizaciji. Osvrt je popraćen primjerima iz suvremene povijesti i tablicama s podacima o radu komisija za istinu i komisija za istraživanje zločina u zemljama u kojima su zabilježena teška kršenja ljudskih prava. Autori zaključuju da je obračun s teškim kršenjima ljudskih prava odgovornost međunarodne zajednice i da se treba provoditi u suradnji s nacionalnim vlastima kroz sudske procese i komisije za istinu i pomirenje. Pomi-

renje ovisi o više faktora, kao što je primjerice karakter napada, karakter sukoba, način na koji se nova vlast nosi s naslijeđem ugnjetavanja i nepravde. Nije još razjašnjeno je li ono moguće bez sudskih procesa i je li ono uopće moguće između naroda i pojedinaca koji su vodili krvave borbe.

Središnja tema drugog priloga autora Asbjørna Eida (višeg istraživača na Institutu za ljudska prava, Sveučilište u Oslu) definirana je u naslovu “Rad UN-a na sprječavanju upotrebe imuniteta kada se radi o ozbiljnim kršenjima ljudskih prava”. Osvrt započinje pozdravnim govorom Kofija Annana, glavnog tajnika UN-a, pri otvaranju Konferencije u Rimu, 15. lipnja 1998. godine, koja je dovela do osnivanja Međunarodnog suda za ratne zločine, nakon čega se autor vraća u godinu 1945. kad su osnovani Ujedinjeni narodi i prati faze u njihovom radu do danas, nastanak ključnih dokumenata kojima se određuju ljudska prava i njihova zaštita, osnivanje i ulogu drugih sličnih organizacija poput Crvenog križa i *Amnesty International*, također podsjećajući na probleme s kojima su se morali nositi tijekom Hladnog rata. Problem “samoamnestije” i amnestije kulminirao je sedamdesetih godina 20. stoljeća kad su vlasti oslobađale nasilnike od kaznene odgovornosti, na što su oštro reagirale *Amnesty International* i druge organizacije za zaštitu ljudskih prava. Prvu studiju UN-a o problemu amnestije potaknuo je Louis Joinet, jedan od stručnjaka u Potkomisiji UN-a za sprječavanje diskriminacije i do sada su se iskristalizirala tri principa za sprječavanje oslobađanja od odgovornosti: I. Princip o pravu da se zna, II. Princip o pravednosti i III. Princip o pravu na naknadu ili povratak na prijašnje stanje. Po tim bi principima djelovao Međunarodni kazneni sud, koji je nadležan za zaštitu ljudskih prava i humanitarnog prava. Ta bi prava trebala biti utkana u sve nacionalne propise. Autor završava odlukom Konferencije u Rimu, koja nije dobila potporu triju velesila – SAD-a, Kine i Indije – te podsjećanjem na dramatičan događaj uhićenje čileanskoga generala Pinocheta, želeći pokazati da je sudbina ove ideje s dugom poviješću i snažnim humanim uporištem još uvijek vrlo neizvjesna i nepredvidiva.

Čitateljima s područja bivše Jugoslavije mogla bi biti osobito zanimljiva iduća dva teksta “Međunarodno rasvjetljavanje ‘etničkog čišćenja’ u bivšoj Jugoslaviji” Mortena Bergsmoa i “Sud za ratne zločine za bivšu Jugoslaviju u Haagu i rad na osnivanju Međunarodnog suda za ratne zločine” Gunnara M. Karlse.

Morten Bergsmo (pravni savjetnik u sekciji za međunarodno pravo Suda za ratne zločine u bivšoj Jugoslaviji) započinje prisjećanjem na nevjericu koju su u Europi i Svijetu izazvala novinska izvješća o stradanjima i zločinima u srcu Europe zbog kojih su osnovani Komisija stručnjaka za bivšu Jugoslaviju 6. listopada 1992. i Međunarodni sud za ratne zločine u bivšoj Jugoslaviji 22. veljače 1993. godine. Tekst obiluje korisnim informacijama i šokantnim primjerima iz rata na području bivše Jugoslavije, navode se izvještaji o “etničkom čišćenju” Tadeusza Mazowieckog, prvoga posebnog izvjestitelja o stanju ljudskih prava u bivšoj Jugoslaviji kojeg je imenovala Komisija UN-a za ljudska prava, izvjestitelja KESS-a Hansa Corella, Groa Hillestada Thunea i Helmuta Türka, američkih nevladinih organizacija *Helsinki Watch* i *Lawyers’ Committee for Human Rights*, te Vijeća sigurnosti. Također se spominje i relevantnija literatura o raspadu Jugoslavije poput *Origins of a Catastrophe* Warrena Zimmermana, *Balkan Odyssey* lorda Davida Owena ili *Death of Yugoslavia* Laure Silber i Allana Littlea s pomno odabranim citiranim ulomcima. Autor misli da države bivše Jugoslavije nisu poštovale postojeće obveze iz međunarodnih ugovora i običajnog prava i da namjerno, iako su imale pod kontrolom sredstva prinude, nisu istraživale i krivično gonile teška kršenja međunarodnoga humanitarnog prava jer postoje dokazi da su Beograd i Zagreb imali službenu politiku “etničkog čišćenja” u BiH preko marionetskih Vlada u Mostaru i na Palama 1992.-1994. Zbog svega toga te zbog nedjelotvornih sankcija, slabih ekonomskih mogućnosti i sl., autor misli da je sudske procese za ratne zločine, zločine protiv čovječnosti i genocid potrebno povjeriti Međunarodnom kaznenom sudu, koji bi bio nezavisan od nacionalnih sudova i imao potporu Vijeća sigurnosti u nametanju izvršavanja obveza sukobljenih država prema Sudu.

Gunnar M. Karlsen (pomoćnik glavnoga tajnika Norveškoga helsinškog odbora) iscrpno je obradio temu Suda za ratne zločine za bivšu Jugoslaviju i rada na osnivanju Međunarodnoga kaznenog suda. Tekst prati rad Suda za bivšu Jugoslaviju zaključno do travnja 2000. Dotad su optužene 94 osobe, od čega je 18 optužnica povučeno, 7 ih je umrlo (dvojica dok su bili u pritvoru), 4 su osobe dobile konačne presude, 39 osoba se nalazilo u pritvoru, a 28 na slobodi. Vrhunac je bilo hapšenje Momčila Krajišnika 2. travnja 2000. godine. Iznesen je podatak da je Komisija stručnjaka UN-a utvrdila da je 90% zločina djelo srpskih ekstremista, 6% hrvatskih i 4% muslimanskih. Zaključuje da je potrebna ratifikacija Rimskoga statuta i njegovo uvođenje kao dio vlastitoga nacionalnog kaznenog zakonodavstva u svim državama, da bi Sud dobio jurisdikciju nad zločinima države trebaju surađivati sa Sudom u vezi s istragom, hapšenjem i suđenjem jer se inače smanjuje djelotvornost i uloga Suda, što se vidi iz iskustva rada Suda za bivšu Jugoslaviju.

Posljednja dva teksta prvog dijela su “Istina i promjena režima: Uloga komisije za istinu u prijelazu s autoritarne na demokratsku upravu” Davida Gairdnera i “Južna Afrika: Istina, pomirenje, pravda?” Jana Pettera Holtedahla i Ellinga N. Tjønnelanda.

David Gairdner (istraživač u Gvatemali, Institucionalni centar za ljudska prava i demokratski razvoj, Kanada) svoje spoznaje o ulozi komisija za istinu u procesu pomirenja naroda nakon konflikta temelji na istraživanjima i iskustvu komisija za istinu u Čileu (25. travnja 1990. – 9. veljače 1991.), El Salvadoru (15. srpnja 1992. – 1. travnja 1993.) i Gvatemali (23. lipnja 1994. – studeni 1998.), a kao okvir studije procesa promjena političkih struktura uzima Ruggijev model analize političkih promjena. Gairdner zaključuje da su “...komisije za istinu mehanizam kompromisa, koji se koristi u situaciji nedovršenog prijelaza režima zbog čega su njihov mandat i manevarski prostor ograničeni političkom raspodjelom moći” (197). One imaju “značajnu ulogu u podržavanju i učvršćivanju procesa stvaranja demokratskog društva i to uglavnom na dva načina – usmjeravanjem fokusa strategijskog djelovanja aktera u društvu prema izgradnji

demokratskih institucija i unapređenju demokratskih vrijednosti i promjenama u načinu samorazumijevanja i identiteta društva (socijalni epistemi)..." (197). On zaključuje da ove "...komisije nisu izvršni organi i nove vlade trebaju imati političku moć i sposobnost pratiti procese i dopunjavati ih u područjima kojae ne spadaju u njihov mandat" (198).

Prvi u nizu od osam tekstova u drugom dijelu ove knjige nosi naslov "Nema prečice do pomirenja" Atlea Sommerfeldta (glavnoga tajnika Norveške crkvene pomoći), u kojemu traži religijske, etičke i povijesne razloge zbog kojih su pomirenje i mir imperativ za opstanak i funkcioniranje čovječanstva. Autor sugerira da procesu pomirenja treba pristupiti otvoreno i konstruktivno jer, iako ni pomirenje nije jednostavan put do zajedničke budućnosti, alternativa – beskrajinost patnje i nerješivost sukoba onemogućuje budućnost objema stranama.

Drugi prilog, "Pomirenje – ekumenske perspektive" Gunnara Stålsetta (glavnoga tajnika Svjetske luteranske federacije 1985.-1994. i člana Odbora za dodjelu Nobelove nagrade za mir) govori o ulozi ekumenskog pokreta u izgradnji mira u svijetu i prati razvitak njegove ideje i uspjeha kroz povijest. U teološkom smislu, izraz *oikoumene* označava jedinstvo Crkvi i do sada je pokret, čiji je prvi svjetski skup održan 1910. godine u Edinburghu, inzistirao na jedinstvu kršćanskih Crkvi. Novi izazov u koji su uložene sve snage ekumenskog pokreta pokušaj je uključivanja svih religija u proces pomirenja, osobito se usmjerujući na Bliski istok, gdje je pomirenje Židova, muslimana i kršćana nužno.

"Netko mora započeti s opraštanjem – refleksije o mogućnostima za promjene" naziv je i ujedno poruka teksta u kojemu autor Inge Eidsvåg (lektor i pisac, bivši rektor Nansenskole – Norveške humanističke akademije), koristi različite literarne elemente, poput priče poljskog Židova Simona Wiesenthala, ulomaka iz *Biblije* i romana *Izvor* Gabriela Scottsa, riječi Nelsona Mandele i Mahatme Gandija, da bi slikovito dočarao značenje pomirenja i snažnije djelovao na čitateljevu svijest. Priznaje da je pomirenje u Bosni, Ruandi ili na Kosovu teško zamislivo, no tako je uvijek izgledalo poslije ratova. Ipak vjeruje da je vrijeme lijek za sve ako postoji volja za ozdravljenjem.

Četvrti je esej "Suživot, imunitet i pomirenje" Charlesa Villa-Vicencioa (direktora odjeljenja za istraživanje pri Komisiji za istinu i pomirenje u Južnoj Africi). Autor se osvrće na tri bitna aspekta komisije za proces pomirenja – odnos između suživota i pomirenja, tenzije između amnestije i imuniteta, razvoj komisije i izbor između rata i mira. Autor koristi primjere iz rada Komisije za istinu i pomirenje u Južnoj Africi, a tekst prigodno završava riječima Nelsona Mandele.

Sljedeći tekst, "Pomirenje u latinoameričkom kontekstu" Charlesa Harpera (direktora Komisije za međunarodne poslove Crkve Svjetskog crkvenog savjeta) osvrće se na destruktivne političke režime koji su u drugoj polovici prošloga stoljeća vladali u južnoameričkim državama (Gvatemali, Paragvaju, Nikaragvi, Haitiju, Brazilu, Urugvaju, Čileu, Argentini, Peruu, Boliviji, El Salvadoru, Hondurasu i Panami). Navodi šest bitnih preduvjeta za pomirenje u njihovim društvima: važnost očuvanja sjećanja, potrebu da se kaže istina, potrebu da se zadovolji pravda, potrebu da se prizna učinjeno, ulogu opraštanja i primat nade. Posebnu ulogu u procesu pomirenja dodjeljuje članovima međunarodne ekumenske zajednice i taksativno nabroja opća obilježja i ciljeve njihove misije među kojima ističe borbu protiv imuniteta.

"Zahtjevi pomirenja" Jeana Zarua (potpredsjednika i osnivača "Sabbela", Palestinskoga teološkog centra u Jeruzalemu) razmišljanja su jednog Palestinca koji je cijeli život promatrao sukob svoga i izraelskog naroda. Iznosi dva pogleda na obilježavanje pedesetogodišnjice postojanja Izraela: Izraelci će proslaviti obljetnicu kao simbol svoje neovisnosti, a Palestinci će je se sjetiti kao simbola svoje obespravljenosti. Opisao je palestinski i arapsko način mirenja i davanje opraštaja u šest točaka, ono se odvija uz pomoć medijatora, koji je poštovan zbog svojih stavova o pravdi i pomirenju, i tako predstavio jedan od mogućih načina pomirenja koji bi odgovarao njihovoj mentalitetu.

Sedmi prilog je "Izveštaj sa Skandinavskog seminara o pomirenju", koji je održan 10. i 11. siječnja 1997. godine u Oslu, u kojemu su skupljeni osvrti, zaključci, pitanja i preporuke Crkvi srodnih organizacija o njihovoj ulozi u

procesima pomirenja u konfliktnim područjima. Upozorava se na probleme Crkve koja, zbog svoje duboke ukorijenjenosti u zajednici, postaje dijelom konflikta te joj i samoj treba treća strana da bi došlo do internog pomirenja i probleme s kojima se suočava Crkva kad sudjeluje u mirenju strana koje pripadaju različitim vjeroispovijestima ili su priklonjene različitim interpretacijama u okviru iste kongregacije.

Posljednji esej pripada uredniku i priređivaču knjige, Enveru Đulimanu, a nosi naslov "Teško pomirenje – znakovi pored puta". Pomirenje i oprost trebaju postati primarnim ciljem u gradnji odnosa hrvatskoga, srpskog i muslimanskog naroda na području bivše Jugoslavije, no jasno je da je taj cilj teško dostižan. Đuliman koristi različite primjere te navodi knjigu Dubravke Ugrešić *Kultura laži*, koja se bavi problemom korigiranja istine i povijesti prema potrebi određenog naroda, što dodatno potiče mržnju i predrasude prema pripadnicima drugog naroda s kojim su (bili) u konfliktu. Sugerira da bi se, s obzirom na dosadašnji uspjeh koji je postigla u radu na pomirenju sukobljenih naroda, trebalo pružiti šansu komisiji za utvrđivanje istine i da bi se trebalo više raditi na promoviranju i upoznavanju ljudi s ljudskim pravima i humanim vrijednostima poput tolerancije, razumijevanja i solidarnosti.

Tekstovi su prevedeni na hrvatski i srpski jezik. Pisani su različitim stilovima i postupcima, od znanstvenih do publicističkih. U nekim je slučajevima čak riječ i o osobnim razmišljanjima. To je s jedne strane slabost, ali ne treba zaboraviti da ovaj tip knjiga treba poslužiti i kao poticaj u borbi za ljudska prava, međunarodno razumijevanje i mirno rješavanje sukoba. U tom smislu *Teško pomirenje* posve dobro stoji i knjigu svakako treba čitati.

Dijana Eraković

Recenzija

Miroslav Vujević

Politička i medijska kultura u Hrvatskoj

Školska knjiga, Zagreb, 2001., 233 str.

U ovom osvrtu neću prikazivati ni recenzirati knjigu Miroslava Vujevića *Politička i medijska kultura u Hrvatskoj* u cjelini. Uglavnom se želim osvrnuti na dio knjige u kojem Vujević analizira rezultate istraživanja političke tolerancije u Hrvatskoj, jer se u tom dijelu kritički osvrnuo i na rezultate moga istraživanja o političkoj toleranciji učenika i studenata u Hrvatskoj, koji su objavljeni u mojoj knjizi *Politička tolerancija*. Međutim, prije toga želim upozoriti da je Vujević u svojoj knjizi političku kulturu sveo na samo tri dimenzije, a to su nacionalna identifikacija, politička identifikacija i politička tolerancija, te uzgredno govori i o političkoj participaciji. Pritom nije jasno kako je došao baš do ovih dimenzija političke kulture i u što se one uklapaju. Temeljiti bi uvidi u svjetsku literaturu pokazali kako je danas opravdano govoriti o trima temeljnim dimenzijama političke kulture: o kulturi "političkog sustava", o kulturi "političkog procesa", te o kulturi "vladanja" (*policy culture*). Svaka od navedenih temeljnih dimenzija političke kulture ima niz svojih relevantnih subdimenzija. Tako bi kultura "sustava" obuhvaćala nacionalni identitet, političku legitimaciju, te političko povjerenje u institucije vlasti itd. O tome se čitatelj može detaljnije informirati u mojoj knjizi *Politička kultura demokracije*. Dakako, kako Vujević nije razradio sustavan pristup političkoj kulturi, tj. teoriju političke kulture, nije ni mogao doći do toga koje su temeljne dimenzije i tipologije političke kulture, pa je tako po nekom vlastitom izboru obradio samo tri dimenzije ove pojave, a da nije posve jasan kriterij odabira upravo navedenih dimenzija. To je posljedica nedostatnog uvida u istraživanja političke kulture u suvremenoj političkoj znanosti.

Pisati knjigu o političkoj kulturi bez konzultiranja niže navedenih naslova znači ne biti na razini suvremenih znanstvenih istraživanja. Riječ je o sljedećim naslovima: G. Almond, S. Verba, *The Civic Culture – Revisited*; W. Rosenbaum, *Political Culture*; G. Patrick, *Political Culture*; R. Putnam, *Making Democracy Work*; L. Diamond (ur.), *Political Culture and Democracy in Developing Countries*; R. Eatwall (ur.), *European Political Culture*; H. Eckstein, *A Culturalist Theory of Political Change*; R. Inglehart, *The Renaissance of Political Culture*; R. Inglehart, *Culture Shift in Advanced Industrial Societies*; M. Kaase, K. Newton, *Beliefs in Government*. Ovo su studije koje se doista ne bi smjele zaobići u istraživanjima političke kulture. A kad je riječ o političkoj toleranciji, izostavljanje studija R. Weisberga, *Political Tolerance* te J. Mondaka i J. Hurwitz, *Values, Acts, and Actors: Distinguishing Generic and Discriminatory Intolerance*, znači također biti ispod osnovne razine informiranosti o temi. Što reći o političkoj participaciji ako Vujević nije ni spomenuo sljedeće autore i djela: L. Milbartha, *Political Participation*; S. Verbu, N. Niea, *Participation in America*; S. Verbu, J. Kima, *Participation and Political Equality*; G. Parryja, i dr., *Political Participation and Democracy in Britain*; S. Barnes i M. Kaase (ur.), *Political Action: Mass Participation in Five Western Democracies*, itd. Doista treba imati puno hrabrosti pa pisati znanstvenu knjigu, te osobito njezine dijelove o političkoj participaciji, a ne konzultirati baš nijednu od navedenih studija.

U poglavlju o političkoj toleranciji Vujević pobija tezu da je tolerancija snošljivost, odnosno spremnost na trpljenje razlika s kojima se inače osobno ne slažemo. On kaže, da ne duljimo, da tolerancija “nije u podnošenju nečega, već u prihvaćanju razlika (drugoga)” (str. 64). Na drugom mjestu kaže da do podataka o političkoj toleranciji možemo doći kod ispitanika “koji imaju negativan stav prema nekoj političkoj opciji i koji su izrazili spremnost ili nespornost da podupru mogućnost političkog djelovanja takve opcije” (66). Nakon toga, međutim, upozorava na paradoks tolerancije, a on je u “toleranciji netolerancije koja ograničava slobodu” (80). I potom se pita je li tolerancija kad toleriramo isključive grupe kao što su fašisti, Jugoslaveni, komunisti, usta-

še? Napominje kako se u istraživanjima kao ciljne skupine obično koriste nepopularne skupine, pa kao primjer navodi Sullivanovo istraživanje u SAD-u (1982.), ali ističe da je “bitna razlika između nepopularnih i legalnih, te isključivih, povijesno negativno obilježenih i poraženih grupa koje više i ne postoje” (80). Meni prigovara da se iz mojih podataka ne bi mogao izvesti zaključak o razini tolerancije hrvatskih studenata i učenika, zato što navodno nisam kontrolirao paradoks tolerancije, jer podatci o netoleranciji fašista, Jugoslavena, komunista i ustaša, “govore o političkoj toleranciji” (80). Treba, međutim, upozoriti da ja nisam ispitivao toleranciju prema navedenim skupinama, nego prema pojedinim članovima (pripadnicima) tih skupina. To baš nije isto, ako se zna da u liberalnoj teoriji pojedinac ima prava (slobode), a nema ih skupina kao takva. O tome, tj. o teoriji individualnoga (općeg i univerzalnog i grupno-diferenciranoga građanstva (Kymlicka, Young i drugi), danas se vode žestoke rasprave. No, sigurno je da paradoks tolerancije nije samo u toleranciji netolerantnih, nego i u toleranciji većine. Teorija političke tolerancije, dakako, nije završena.

Međutim, treba reći da je upravo Sullivan u SAD-u (1982.) ispitivao toleranciju prema skupinama, tj. članovima skupina, kao što su fašisti, komunisti, socijalisti, Ku-Klux-Klan, itd. Vujević kao da ne uočava da se društveni pluralizam u demokraciji (moralni, religiozni, ideološki) ne može “ozakoniti”. I s druge strane, za ispitivanje političke tolerancije nije toliko bitan fenomen neke konkretne grupe, jer stav prema određenoj skupini nije isto što i tolerancija te skupine. Moralo je proći dosta vremena i istraživanja, a to sam precizno pokazao u svojoj knjizi *Politička tolerancija*, dok Sullivan sa suradnicima nije došao do zaključka kako treba provesti tzv. “sadržajnu kontrolu” mjera tolerancije, tj. razdvojiti stavove prema “metama” tolerancije (različitim socijalnim skupinama u društvu, koje su, dakako, manjinske) od mjera tolerancije različitih aktivnosti tih skupina. U svom sam istraživanju primijenio Sullivanov model, uz određene prilagodbe. Ako nije u pravu Sullivan, onda nisam ni ja. Međutim, valja reći da u skladu s liberalnom koncepcijom demokracije tolerancija uvijek podrazumijeva primjenu općih normi demokracije (slobode govora, slobode

udruživanja, protestiranja i sl.) na različite manjinske skupine u društvu. Te manjinske skupine u demokratskom društvu (kao što su fašisti, komunisti, ustaše, jugoslaveni, homoseksualci itd.) nisu uvijek neki institucionalizirani, jasno organizirani, entiteti, nego mogu postojati u nekom difuznom obliku kao ideja, vrijednosna orijentacija i sl. Nije, dakle, točno da su u tom obliku te ideje i njihove konkretne naznake u cjelini iščeznule. Kako objasniti i danas aktualne sukobe između onih koji su tražili da ostane naziv “Trg žrtava fašizma” u Zagrebu i protivnika tog naziva, između obilježavanja Jasenovca i Bleiburga, itd.? Ti konflikti još uvijek postoje. U istraživanju političke tolerancije bitno je razdvojiti stav prema određenoj skupini od tolerancije aktivnosti te skupine u skladu s općim normama demokracije. To je odlučujuće. Ja sam to u svojim istraživanjima učinio, iako sam svjestan problema tzv. “praga tolerancije”, ali i liberalne teze da će povećani socijalni pluralizam u demokraciji, pa tako i distribucija netolerancije u društvu, sam po sebi reducirati mogućnost većih i većinskih sukoba u društvu.

Američki znanstvenici Mondak i Hurwitz ustvrdili su da postoje dva tipa netolerancije: generička i diskriminativna netolerancija. Generička je posljedica neprihvatanja općih normi demokracije (pravo na proteste, štrajk, itd.), dok je diskriminativna posljedica neprihvatanja određenih skupina u društvu kao takvih. Kako bi mogli utvrditi ova dva tipa netolerancije, oni su krenuli od hipoteze da su za toleranciju potrebna tri uvjeta: 1. ispitanici moraju podupirati opće norme demokracije, 2. ispitanici moraju podupirati prava svih ljudi u određenoj političkoj zajednici, bez obzira na razlike među njima, i 3. ispitanici moraju podupirati prava svih skupina u zajednici, s kojima se inače ne slažu. Oni misle da Sullivan sa suradnicima u svojim istraživanjima nije kontrolirao ovaj srednji uvjet (drugi po redu), te da tako nije mogao doći do zaključka o generičkoj i diskriminatornoj netoleranciji. Usto treba reći da razvoj istraživanja političke tolerancije teče tako da se pokušavaju ostvariti različite kontrole mjera tolerancije, kao što su opće norme demokracije (odnos prema civilnim slobodama), odnos prema sadržaju tolerancije ili tzv. “vezanost uz problem” (što ispitanici misle o problemu koji treba tolerirati, primjerice odnos

prema abortusu) itd. Kako, međutim, Vujević o tome nije vodio računa, on je iz stavova ispitanika o različitim društvenim problemima (konfliktnim odnosima) zaključivao o razini tolerancije. Tako je, primjerice, iz stavova ispitanika prema slobodi pobačaja izvodio zaključke o njihovoj političkoj toleranciji. Prema tome, iz svojih je podataka mogao izvesti zaključak da je preko 80% ispitanika u Hrvatskoj tolerantno, jer je za slobodu pobačaja. Međutim, odnos prema slobodi pobačaja i tolerancija skupina koje bi možda protestirale protiv te slobode nije ista stvar. O tome su u svojim istraživanjima vodili računa Lawrence i drugi.

Vujević je ispitivao toleranciju prema političkim strankama u Hrvatskoj s kojima se ispitanici ne slažu (to je usko područje istraživanja političke tolerancije jer je svedeno na odnos prema legalnim strankama). Tako je razlikovao stav prema skupini od tolerancije te skupine. Utvrdio je da je samo oko 38% ispitanika bilo tolerantno prema takvim strankama. Iz toga je zaključio, kao i iz nekih drugih podataka, da “većina ispitanika (...) ne bi zabranila nastup u javnim medijima stranci s kojom se najmanje slaže” (69). I dalje zaključuje da i ovi podaci govore u prilog “odbacivanju hipoteze koja govori o deficitarnosti političke tolerancije u Hrvatskoj” (69). Jasno je, međutim, kako se iz ovih podataka ne bi mogao izvesti zaključak da je “većina ispitanika” tolerantna jer 38% nije većina. Nije jasno zašto Vujević misli da je to dostatan postotak za zaključak o odbacivanju hipoteze o deficitarnosti političke tolerancije u Hrvatskoj. On ne navodi podatke iz sličnih istraživanja koja bi mu mogla poslužiti kao određeni kriterij za zaključivanje. Ja sam u svojim istraživanjima 1993. godine, a i kasnije 1999., utvrdio da su hrvatski studenti pokazali razinu tolerancije prema osobno najmanje cijenjenim skupinama u društvu u razini od oko 38%, dakle upravo onoliko koliko i Vujević na razini heterogenijeg uzorka, ako je suditi po jednom njegovu nalazu, iako su moje mjere bile kompleksnije. Sličnu su razinu otkrili Sullivan i drugi u SAD-u, Velikoj Britaniji, Izraelu, itd. Kako, međutim, Vujević može zaključivati o razini političke tolerancije u Hrvatskoj, ako na mjerama o strankama dobiva oko 38% tolerantnih, a na mjeri o pobačaju čak više od 80% tolerantnih. Taj bi ga podatak, tj. nerazmjer, mo-

rao zabrinuti. Morao bi se zapitati što to znači. A da je možda konzultirao prethodno navedenu literaturu, došao bi do zaključka da odnos ispitanika prema konfliktnim društvenim problemima, nije isto što i mjera tolerancije. D. Lawrence je to u svojim istraživanjima u SAD-u vrlo dobro pokazao. Prema tome, istraživanje političke tolerancije nije jednostavno pitanje. Paradoks tolerancije nije toliko u toleranciji netolerantnih (i tko uopće može određivati tko su netolerantni?), koliko u toleranciji onih s kojima se osobno ne slažemo. Upravo je zato tolerancija snošljivost, a ne samo racionalna kalkulacija ili samo priznavanje razlika. Jedno je pitanje tolerancija osobno neprihvatljivih grupa, a drugo tzv. “prag tolerancije” u društvu i kako ga odrediti!? Društveni se pluralizam ne može legalizirati u cjelini. Tako su u komunizmu demokrati bili zabranjeni, religiozni proskribirani, ali to ne znači da se u tim društvima nije mogla i trebala ispitivati tolerancija i prema takvim skupinama, koje legalno nisu postojale, ali su u stvarnosti ipak postojale.

Na kraju možemo reći da je knjiga Miroslava Vujevića poprilično deficitarna sa stajališta teorije političke kulture, te sa stajališta informativnosti i referentnosti same studije. Nedopustivo je istraživati političku kulturu (toleranciju, participaciju i slično) bez konzultiranja strateški važnih studija iz tog područja. Rezultati istraživanja mogu biti poticajni i zanimljivi, ali ako su ispod razine svjetskih znanstvenih postignuća, oni kao takvi moraju biti deficitarni.

Vladimir Vujčić

Prikaz

Stjepan Matković

Čista stranka prava 1895. – 1903.

Hrvatski institut za povijest, Dom i svijet, Zagreb, 2001.

Iako pravaštvo danas nije istaknuti politički trend u Hrvatskoj, uvidom u političku povijest pravaša s prijelaza iz 19. u 20. stoljeće može se spoznati koliko je ovaj politički pokret bio važan za razvoj hrvatske državotvorne misli, kao i to koliko su političke teme toga doba još i danas aktualne.

U knjizi Stjepana Matkovića *Čista stranka prava 1895. – 1903.* rasvjetljuje se burna, dinamična, u nekim segmentima i tragična povijest modernog pravaštva s posebnim osvrtom na okolnosti koje su dovele do raskola u Stranci prava 1895. godine i osnivanje Čiste stranke prava, tzv. frankovaca.

Kako u Proslavu svoje knjige sam autor naglašava, ideja za istraživanje povijesti Čiste stranke prava nastala je u sklopu znanstveno-istraživačkog projekta *Povijest političke misli i političkih stranaka u Hrvata od 18. do 20. stoljeća*, koji se izrađuje u Hrvatskom institutu za povijest u Zagrebu. Već sam pogled na sadržaj pokazuje da je autor poslu pristupio ozbiljno, analizirajući u četiri poglavlja naizgled kratkotrajni ali upečatljivi politički život Čiste stranke prava (ČSP) koja je osnovana krajem 1895. godine odvajanjem od jedinstvene Stranke prava koju kao nezadovoljnik napušta i ostarjeli, ali svojim pristašama još uvijek karizmatičan, Ante Starčević.

U prvom poglavlju “Raskol Stranke prava i stvaranje Čiste stranke prava” autor opisuje uvjete koji su doveli do raskola u Stranci prava, rasvjetljujući političke okolnosti u kojima djeluju političke stranke u Hrvatskoj, s posebnim naglaskom na političke aktivnosti pravaša, koji su se otvoreno suprotstavljali vladajućem režimu bana Khuena-Hedervaryja. Oni stječu političku popularnost i potporu, ali i trpe udare represije: od zapljena i premetačina

do zabrana novina, hapšenja, zatvaranja, izmjena saborskog poslovnika, itd.

Uz politički profil i ideološko određenje Stranke prava unutar političkog prostora tadašnje Hrvatske autor se u prvom poglavlju usporedno bavi i osobom Josipa Franka, političara koji je na specifičan način obilježio hrvatski politički život krajem 19. i početkom 20. stoljeća, i to osobito nakon pristupanja pravašima, te odvajanja Čiste stranke prava, čiji su članovi po njemu nazivani "frankovcima".

Analizirajući razloge raskola u Stranci prava, autor naglašava: "Praćenjem i analiziranjem postupaka pojedinaca neminovno se dolazi do zaključka da su osobni nagoni za vodećim položajem imali vidnu ulogu u raskolu pravaške stranke. U tom smislu nisu presudne ideološke razlike koliko osobne ambicije koje su se potvrđivale izborom na čelne pozicije stranke. S tim se slažu i brojna svjedočenja onodobnih suvremenika" (str. 57). Ipak, autor upozorava da ne treba zanemariti i ideološke razlike koje su se naknadno pokazale u različitim pristupima ključnim pitanjima tadašnje hrvatske politike, osobito kad je riječ o suradnji s Bečom i Peštom, odnosno o hrvatsko-srpskim odnosima i problemu određenja hrvatskoga političkog naroda.

Ideološki sukob koji se unutar stranke javlja povodom pregovora pravaša i "obzoraša" o mogućem ujedinjenju 1894. godine doživljava kulminaciju izborom Frana Folnegovića za predsjednika Stranke prava u srpnju 1895. Folnegović svoju kritiku usmjeruje na Josipa Franka, optužujući ga da je napustio tradicionalni smjer Stranke prava, o čemu Matković piše: "Nitko više nije ni spominjao Frankovu političku pragmatičnost koja je bila važna za proces modernizacije stranke. Kritičari su sve ustrajnije iznosili osobne dojmove da je Frank bio u službi Beča i Pešte, to jest da tajno služi stupovima dualističkog ustroja Monarhije koji ne dopuštaju nesputani razvoj hrvatskog naroda" (58).

Srpanjska skupština Stranke prava, na kojoj je Folnegović izabran za predsjednika, stvorila je uz Franka još dosta nezadovoljnika koji nisu izabrani u Središnji odbor stranke. Takvim su se raspletom stvorili uvjeti "za pokretanje protuakcije koju je Frank okupio čer-

kajući povoljan trenutak za otvoreni nastup" (59).

Izbor za predsjednika značio je političku pobjedu prvog "diplomata" Stranke prava, kako su nazivali Folnegovića, "zbog ugladenosti, taktiziranja i spremnosti na pregovore sa raznim stranama" (20). Folnegovićeve ideološke pozicije Matković ovako objašnjava: "Sve je više u prvi plan kod njega izbijala težnja za 'čistoćom' Nagodbe, što je u političkoj praksi značilo da bi se pravaši prilagodili ustavnom zakonu koji su tada odbacivali. Zauzvrat, mađarski političari odustali bi od kršenja Nagodbe i time prešutno priznali pogrešnu politiku prema Hrvatima. Uz objašnjenje da je riječ o političkom realizmu, Folnegović je nastojao okrenuti Stranku prava prema traženju dogovora, pa makar i sa samom vladom, odnosno nositeljima dualističkog sustava (...) Tako je došlo do situacije u kojoj neki pravaši nastoje ostvariti kompromisna politička rješenja koja nisu bila primjerena njihovoj tradiciji" (20). Polazeći od tih pragmatičnih političkih motiva čiji je krajnji cilj lojalnost kralju i ispravljanje nepravdi učinjenih hrvatskom narodu, te zaokret pravaša prema političkom oportunizmu, Folnegović je nastojao dobiti potporu u stranci posjećujući pravaše širom Hrvatske i agitirajući u svoju korist. "S pravašima iz drugih krajeva održavao je pismene kontakte. Rezultati nisu izostali." (58).

Ipak, okolnosti nisu bile sklone Folnegoviću. Povoljan trenutak za protuakciju koji je Frank s ostalim nezadovoljnicima čekao pokazao se za posjeta kralja Franje Josipa Zagrebu 1895. godine kad studentska mladež paljenjem i skidanjem zastava iskazuje protumađarsko i protuaustrijsko raspoloženje, u čemu sudjeluju i Frankovi sinovi "koji su kod kolodvora skinuli mađarski stijeg sa slavoluka, dok su ostali studenti ubrzo spalili mađarsku zastavu na Jelačićevu trgu" (59).

Nastojeći smiriti uzavrele strasti, Fran Folnegović daje izjavu u kojoj ističe prijateljstvo Hrvata i Mađara, čak blago osuđujući hrvatsku mladež. Na taj su istup uslijedile brojne reakcije i istupi nezadovoljnika iz Stranke prava, među kojima je bio i Ante Starčević, te osnivanje Čiste stranke prava, koja tako počinje svoj kratkotrajan ali buran politički život obi-

lježen vodstvom osporavanog ali upornog i vještog organizatora Josipa Franka.

U drugom poglavlju “Čista stranka prava u političkom životu Banske Hrvatske i posljedice pravaškog raskola u Dalmaciji” analizira se politički profil dviju pravaških stranaka, frankovaca i domovinaša, te nastojanja tadašnje hrvatske opozicije da na izborima 1897. postigne ravnotežu zajedničkim političkim nastupom s predstavnicima vladajuće mađaronske Narodne stranke.

U okviru borbe za političku afirmaciju Čiste stranke prava koja se najprije odvija u srazu s ostatkom matične stranke, autor dosta prostora posvećuje opisu metoda političkih kvalifikacija i uzajamnih diskreditacija dviju pravaških struja koje su u početku predvodili Josip Frank (ČSP) i Fran Folnegović (Stranka prava – domovinaši) kao najistaknutije figure pravaških grupacija. Sukob je u početku Franku donio pobjedu pa je zbog “nesmiljenog napada frankovaca, koji su brojnim optužbama, često potkrijepljenim autentičnim dokumentima o njegovom podložništvu biskupu Strossmayeru, slavenofilstvu, srbofilstvu, masoneriji i vezama s mađarskim političarima okrnjili ugled predsjednika matice stranke, pa je Folnegović odstupio s mjesta predsjednika” (72).

Nakon Starčevićeve smrti (1896.) i propasti pregovora kojima je bio cilj ponovno ujedinjenje pravaša nastavljene su uzajamne žustre rasprave i javne diskreditacije. Novi domovinaški predsjednik Grga Tuškan posebno je napadao Josipa Franka. Sadržaj tih napada temeljen je na antisemitskim ispadima u kojima se za predsjednika Čiste stranke prava tvrdi “da je po krvi, jeziku i donedavna po vjeri tuđinac hrvatskog naroda jer je židovskog porijekla” (73). Tuškan također tvrdi, kako navodi Matković, bez ozbiljnih argumenata da je Frank u službi tajnih židovskih organizacija, koje promoviraju židovske interese na račun drugih naroda. Sve je to ostavilo dosta traga i na moralnu sliku Josipa Franka i na razvoj ČSP-a.

U istom poglavlju autor analizira odnos prema srpskom pitanju u Hrvatskoj, kojemu dvije pravaške stranke različito pristupaju, te utjecaj financijskog segmenta hrvatsko-ugarskih odnosa kroz političke akcije ČSP-a, u

čemu je zapažena uloga Josipa Franka, što mu priznaju i politički protivnici. On osobito studiozno proučava financijski segment hrvatsko-ugarskih odnosa te argumentirano dokazuje inferiornu ulogu Hrvatske u raspolaganju vlastitim poreznim prihodima, što je utjecalo na zaostajanje u razvoju u odnosu na Ugarsku.

Matković opisuje i raskol pravaša u Dalmaciji, koji su dulje vrijeme nastojali biti neutralni prema političkoj podjeli pravaša u Bansknoj Hrvatskoj, kao i burnu reakciju kroz protusrpske demonstracije 1902. godine u Zagrebu na političko poticanje stvaranja ekskluzivnih srpskih političkih i kulturnih institucija od strane bana Khuena-Hedervarya i velikosrpske negacije Hrvata kao naroda te imperijalnih pretenzija na hrvatski politički prostor između Dunava i Jadranskog mora.

Ovu temu treba posebno istaknuti zbog njezine aktualnosti i nakon više od jednog stoljeća, pa na neki način i priznati političku dalekovidnost vodstvu Čiste stranke prava koje je, za razliku od drugih tadašnjih hrvatskih stranaka, detektiralo gdje će se pojaviti najveći problemi u procesu konstituiranja hrvatske nacije i osamostaljenja hrvatske države.

Autor tematizira protusrpstvo kao važan element ideologije Čiste stranke prava. Ističe da se: “Svrha naglašavanja i poticanja dobrih hrvatsko-muslimanskih odnosa odražavala (...) u vjeri da se tako najbolje afirmiraju hrvatske nacionalne i državne ideje na području BiH” (46). Polazeći od simpatija prema muslimanima, koje Starčević naziva “hrvatsko, najstarije i najčistije plemstvo sablje u svoj Europi” (47), Čista stranka prava kao glavno pitanje postavlja mogu li Srbi u hrvatskim zemljama biti politički narod. Negativan odgovor na ovo pitanje daje u svojim člancima Gjuro Deželić, analizirajući etničke korijene prečanskih Srba. Za njega su pravoslavni stanovnici Hrvatske u povijesnom smislu Vlasi, o čemu on piše: “Propagandni služnici znadu, da u Hrvatskih pokrajinah nije bilo Srbah ni srbskog naroda, dok nisu ovamo izaslan, da ruju i rade o tome, neka hrvatski narod sam sebe zataji i primi tuđe srbsko ime; oni znadu i to, da srbski narod u kraljevini Hrvatskoj nema prava ništa tražiti već za to, da ne mogu ni dokazati, da se je ovamo ikad Srbah doselilo a još manje, da su

nam hrvatsku domovinu orudjem osvojili ili da su je svojom krvlju natopili” (149).

“Većina hrvatskih političara smatrala je da se kod termina političkog naroda ne promatra porijeklo pojedinca ili skupine, nego samo teritorij, odnosno država u kojoj se živi. Za pravaše je politički narod bilo stanovništvo jedne, hrvatske države koje se moralo razviti u jedinstvenu naciju. Dakle, bez obzira na mjesto rođenja, vjeru, jezik ili porijeklo, svi koji žive u Hrvatskoj smatraju se sastavnim dijelom hrvatskog političkog naroda. Za razliku od frankovaca, domovinaši su radi pridobivanja Srba za borbu protiv mađaranskog sustava priznali postojanje srpske narodnosti.” (146).

U trećem poglavlju “Organizacijski sastav Čiste stranke prava” autor opisuje rast Čiste stranke prava od parlamentarne frakcije, koja se sastojala od kluba u kojem su bila četiri saborska zastupnika, do ozbiljno organizirane stranačke strukture. Prikazuje socijalni sastav stranke, financijski segment, u čemu je došla do izražaja Frankova sposobnost, novinstvo kao važan segment političke prezentacije, ulogu radništva u socijalnoj kompoziciji ČSP-a, političke aktivnosti stranke u Zagrebu kao središtu djelovanja i teritorijalni razmjestaj ČSP-a u ostalim dijelovima Hrvatske.

U posljednjem, četvrtom poglavlju čiji je naslov “Biografski podaci prvaka Čiste stranke prava”, autor daje prikaz osnovnih biografskih podataka Josipa Franka, člana njegove obitelji i ostalih važnijih članova Čiste stranke prava. Matković je nesumnjivo napravio dobru sintezu psihološkog i političkog profila vještoga političkog organizatora Josipa Franka, koji je, unatoč žestokim političkim udarima, dokazao da je u politici važna upornost, ali i kontakti s biračima, što je on činio na doista osebujan način, dajući i besplatne pravne savjete te obilazeći svoj izborni okrug u kojem je osvajao svoj saborski mandat, unatoč suprotnim nastojanjima režima i političkih suparnika.

Kao prilozi knjizi objavljeni su važni programski i ostali dokumenti, koji svjedoče o političkoj dinamici i aktivnostima Čiste stranke prava na prijelazu stoljeća, što upotpunjuje iznesene činjenice.

Na kraju, treba reći da je knjiga *Čista stranka prava 1895.-1903.* koristan znanstveni doprinos koji objašnjava način na koji su se pravaši kao zastupnici i nositelji ideje o hrvatskom državnom pravu kao temelju hrvatske državnosti, predvođeni očito karizmatičnim i upornim Josipom Frankom, uspjeli nametnuti kao ozbiljan politički subjekt unatoč sukobu s članovima nekad zajedničke matične stranke, dobrim dijelom drugih političkih stranaka u Hrvatskoj, te režimom Khuena-Hedervarya.

Knjigu preporučujem svima koji imaju ambiciju ući dublje u genezu hrvatske političke povijesti kraja 19. i početka 20. stoljeća. Djelo je vrijedan prilog hrvatskoj povijesnoj i političkoj znanosti jer olakšava razumijevanje kasnijih političkih događaja i suvremenih političkih kretanja na hrvatskoj parlamentarnoj sceni na početku 21. stoljeća, u samostalnoj hrvatskoj državi, čiji se politički akteri još uvijek konfrontiraju i traže zadovoljavajuće odgovore na neka od pitanja postavljena u vrijeme stvaranja Čiste stranke prava.

Mile Sokolić

Prikaz

Sandra Mackey

Povijest Iraka i budućnost poslije Sadama Huseina

Grapa, Zagreb, 2003., 418 str.

“Čak i bez krvi, doći će do kaosa unutar ruševina policijske države koja Iračanima nikad nije dala prigodu da sudjeluju u njezinu upravljanju. Iračani sami neće biti sposobni uspostaviti red. A red se ne može održati bez golemog, a možda i neuspješnog, pokušaja izgradnje nacije. Bez toga će se Irak najvjerojatnije raspasti. Bez obzira hoće li se Iračani međusobno poklati, razići se svaki na svoju stranu, ili će se nekako održati na okupu, Sjedinjene će Države biti uvučene u Irak u ulozu koju možda neće željeti, ali neće moći izbjeći. Uhvaćen u brzacima zemljopisa, povijesti, et-

ničkih identiteta, sekti i plemenskih podjela, Irak će se sam nametnuti kao imperativ američkim interesima”.

Iako zvuči kao zaključak kakva *post bellum* analitičkog teksta o zbivanjima u Iraku nakon sloma režima Sadama Huseina u travnju ove godine, riječ je o odjeljku iz bestslera *Povijest Iraka i budućnost poslije Sadama Huseina* američke novinarkinje i publicistkinje Sandre Mackey, objavljenog 2002. godine u SAD-u pod izvornim naslovom *The Reckoning: Iraq and the Legacy of Saddam Hussein*. Autorica je svoju knjigu znanstveno-publicističkog pristupa i stila pisanja zamislila kao spoj fotografije, analitike i prognostike, pa ne čudi da je, s obzirom na trenutak objavljivanja koji je korespondirao s aktualnim događajima oko Iraka, zazvučala kao anticipirajući tekst nametnuvši se kao dosad najpregledniji uvid u iračku opću i političku povijest. Dakako, lišenu ideologiziranja i bilo kakvog dociranja kad je u pitanju sadašnje stanje u ovoj srednjoistočnoj državi, čije se stanovništvo u posljednje dvadeset i tri godine suočilo s trima ratovima i nebrojenim ljudskim žrtvama.

Ratna su stradanja Iračana, prema autorici, neposredna posljedica krvave strahovlade nedavno svrgnutoga iračkog predsjednika Sadama Huseina. Njegova je politički motivirana brutalnost na planu međunarodnih odnosa naišla na nesavladiv otpor, te u konačnici Sadama dovela do propasti. Prvi je otpor Sadamu u osmogodišnjem ratu (1980.-1988.) pružio Iran, koji se uz znatna stradanja na objema stranama suprotstavio iračkoj agresiji i spriječio njegovu ekspanziju na istok i jugoistok. Potom je međunarodna zajednica, usuglašena u okvirima Organizacije ujedinjenih naroda, pod vodstvom SAD-a u prvom Zaljevskom ratu 1991. anulirala petomjesečnu iračku okupaciju susjednoga Kuvajta. Na poslijetku su SAD, Velika Britanija i njihove saveznice u aktualnoj vojnoj intervenciji, poduzetoj unatoč nesuglasju u Vijeću sigurnosti UN-a, u tri tjedna ratovanja srušile Sadamovu diktaturu i tako dovele do situacije koju je Sandra Mackey istaknula u uvodnim rečenicama.

Upravo se stoga autoričina knjiga čita kao jedinstven spoj prošlosti, sadašnjosti i budućnosti Iraka, što je, uostalom, i koncept ove opširne publikacije, objavljene na hrvatskom je-

ziku nepunih godinu dana nakon američke promocije. Pritom je najveća vrijednost teksta upravo njegova autentičnost, koja je rezultat autoričina dugogodišnjeg boravka u zemljama o kojima piše. Uz ovaj naslov, kao referentne radove objavila je i knjige *Saudijci: unutar pustinja kraljevstva*, *Libanon: smrt jedne nacije*, *Strast i politika: nemirni svijet Arapa i Iranca: Perzija, islam i duša nacije*. Autorica je ugledna američka novinarka iz Atlante čiji su izvještaji i reportaže godinama objavljivani u nizu američkih tiskovina kao *New York Times*, *Wall Street Journal*, *Washington Post* i *Los Angeles Times*, dok su joj vanjskopolitičke analize bliskoistočnih zbivanja, za koja se otpočetak specijalizirala, redovit dio programa televizijske postaje *CNN*.

Prema vlastitima riječima, Bliskim istokom i Perzijskim zaljevom autorica putuje od kasnih sedamdesetih. Intenzivno je bavljenje ovim regijom započela u saudijskoj prijestolnici Rijadu kamo je stigla 1978. na vrhuncu naftnog šoka kako bi na mjestu događaja analizirala uzroke i petogodišnje posljedice eksplozije cijena nafte do koje je došlo u jesen 1973. Otad je proputovala cijelu regiju, a sam joj se Irak te 1978. učinio zemljom koja na najbolji način baštini bogatstvo zaradeno naftom. Oblikom vladavine sekularna republika, Irak se u odnosu na susjedne monarhije, opisuje autorica, isticao građanskim duhom, društvenim (ne i političkim) slobodama i nastojanjem tadašnje vlade da lojalnost svojih građana kupi novcem iz blagajni naftnih kompanija. Upravo je krajem sedamdesetih godina 20. stoljeća u Iraku, nakon niza teških desetljeća, zavladao optimizam temeljen na bogatstvu koje se širilo kroz sve socioekonomske slojeve. Ozračje koje je tada stvoreno zajedničkim uživanjem plodova uspješnog gospodarstva, tvrdi Sandra Mackey, počelo je jamčiti zatvaranje dubokih napuklina u društvu koje su oduvijek prijetile integritetu iračke države.

No, u “noći dugih noževa” u srpnju 1979. tadašnji je irački potpredsjednik Sadam Hussein čvrsto ovladao državom, vojskom, gospodarstvom i vladajućom strankom BAAS (Socijalistička stranka arapskog preporoda), poslavši svoga dugogodišnjeg suradnika i u to vrijeme aktualnoga iračkog predsjednika Ahmeda Hasana Bakra u prisilnu mirovinu prav-

dajući svoj puzajući državni udar Bakrovom navodnom bolešću. Bio je to početak Sadamove dvadesetčetverogodišnje diktature i sultanističkog obnašanja vlasti, koje je tek u trećem ratu doživjelo potpuni slom. Međutim, autorica misli da temeljni problem iračke države još od krunidbe kralja Faisala I. u kolovozu 1921., kao prvog narodnog vladara i dinasta novoutemeljene kraljevine nakon Prvoga svjetskoga rata, nije neprestano izmjenjivanje različitih oblika vladavine i političkih režima, nego notorna činjenica da je Irak država, ali ne i nacija. Ili, točnije, da je riječ o zemlji kojoj se u povijesti doslovce nitko nije nadao, najmanje njezino tadašnje (i sadašnje) etnički i vjerski heterogeno stanovništvo sastavljeno od većinskih Arapa šijita, te manjinskih Arapa sunita i Kurda na arbitrarno određenom teritoriju.

Pošavši od ove hipoteze, Sandra Mackey u dvanaest poglavlja svoje knjige pomno rekonstruira povijest područja današnjeg Iraka, te susjednih zemalja koje su u manjoj ili većoj mjeri utjecale na ključne momente iz iračke prošlosti. Stoljetne podjele, neprevladane različitosti, strana dominacija i unutarnja disharmonija osnovne su odrednice iračke povijesti čiji najvažniji događaji, unatoč činjenici da su se neki od njih zbili prije četrnaest stoljeća, još uvijek određuju političke odluke u Iraku.

Tako u prvom poglavlju "Zemlja između dviju rijeka" autorica ističe značenje drevne Mezopotamije, odnosno nekoliko starovjekovnih civilizacija koje su se razvile i održale na plodnom međurječju između Eufrata i Tigrisa, što je i danas kraljeznica Iraka. Sumerani, Akadani, Asirci, Babilonci, Medijci, Perzijanci i Aramejci nisu odredili samo povijesni i kulturni značaj ondašnje Mezopotamije, već su i u više navrata poslužili iračkim vlastodršcima u dvadesetom stoljeću da preko njihove baštine pokušaju izgraditi identitet nove države. Naime, predarapska je povijest Iraka, od epohalnog značenja ne samo za Irak, povremeno korištena za iniciranje osjećaja zajedništva među iračkim stanovništvom, čije su etničke i vjerske razdjelnice od utemeljenja države 1921. neprestano priječile tvorbu jedinstvene nacije.

Arapska pak povijest Iraka započinje pobedom Arapa muslimana nad Sasanidima, ko-

ji su vladali obnovljenim Perzijskim Carstvom, u sukobu kod Qadisiye 637. godine, koji je u arapskoj mitologiji, ističe autorica, zapisan kao kozmička bitka protiv Perzijanaca. Do 651. godine cijela je Mezopotamija, kao i Iran i dijelovi središnje Azije, pripala arapskim muslimanima. Njihov je prodor neposredno vezan uz uspješno širenje islama na Arapskom poluotoku zahvaljujući učenju Proroka Muhameda, koji se nakon izгона trijumfalno vratio u Meku u siječnju 630. godine. Bitka kod Qadisiye nije označila samo definitivni dolazak Arapa na područje današnjeg Iraka i okolnih zemalja, nego i prvi prijelomni povijesni događaj koji će utjecati na buduće podjele na ovom području.

Drugi je događaj u tom smislu, napominje autorica u sljedećem poglavlju "Ljudski mozaik Iraka", unutarmuslimanski sukob između Muhamedovih nasljednika i klana Omejida oko pitanja novog kalifa. Kako je Prorok, koji nije imao sinova, preminuo ne određivši nasljednika, skupina je njegovih suvremenika pokušala izabrati novog vođu islamske zajednice. Od jedina dva moguća rješenja – krvnorođstva ili plemenskoga konsenzusa – izabrano je ovo drugo. Međutim, sukob je samo privremeno riješen jer je netrpeljivost između pristasa jednog i drugog načina izbora eskalirala nekoliko desetljeća kasnije, točnije 680. godine kad su Omejidi kod Karbale porazili vojsku Prorokova unuka Huseina, sina Muhamedova zeta Alije. Time se islam nepovratno podijelio na dvije velike grane. Prva su suniti kojima kao izvor vjere služi Kuran i suna, tj. predaja, a druga šijiti (Alijini sljedbenici) koji priznaju samo Kuran odbacujući usmenu predaju.

Tijekom nekoliko stoljeća povijesni su uvjeti i osobito fizički smještaj područja na kojima se razvio šijitski ogranak islama (od Shatt al Araba dolinom Eufrata i Tigrisa do Bagdada) stvorili kulturu koja se jasno razlikuje od sunitske, i to nigdje tako očito i politički relevantno kao u današnjem Iraku. Bitka kod Karbale, misli autorica, stoljećima je utjecala na događaje u Iraku, jer su manjinski suniti i većinski šijiti imali gotovo oprečne društvene položaje neovisno o kojoj je političko-teritorijalnoj cjelini bilo riječ.

U trećem poglavlju "Zemlja kojoj se nitko nije nadao" Sandra Mackey ističe godinu

1258. kad je Bagdaski kalifat pod vodstvom dinastije Abasida, koja je porazivši Omejide od 750. godine vladala islamskim carstvom, pokleknuo pred invazijom Mongola, čime su Arapi na tom području zadugo izgubili mogućnost da imaju vladare iz vlastitih redova. Tri stoljeća kasnije, nakon pravilnih izmjena bezvlašća i vlasti stranih osvajača, područje je današnjeg Iraka uključeno u Osmanlijsko Carstvo. Sultan Selim I. osvojio je 1515. i 1516. godine cijelu Mezopotamiju, Siriju, Egipat, Palestinu i dva sveta grada islama Meku i Medinu, pa je arapsko stanovništvo na tom teritoriju sljedećih četiri stotine godina bilo pod vlašću Turaka. Pritom je jaz između sunita i šijita dodatno produbljen jer su Osmanlije kao suniti favorizirali Arape sunite, posebice zbog čestih ratova sa šijitskom Perzijom na istoku.

Status quo se održao, unatoč slabljenju Osmanlijskog Carstva, sve do pobjede Velike Britanije i Francuske u Prvome svjetskom ratu koja je među Arapima kao saveznicima Antante dočekana uz nadu da će se ostvariti obećanja Londona i Pariza glede formiranja samostalne arapske države na cijelom području koje su Arapi nastanjivali na Srednjem Istoku, dotad pod osmanlijskom vlašću. Arapska su se očekivanja posve rasplinula nakon Sporazuma Sykes-Picot iz 1916., koji je Arape posve ignorirao, dodjeljujući Britancima nakon poraza Osmanlija Palestinu, Transjordaniju i veći dio Mezopotamije, a Francuzima Siriju, Libanon i Mosul u Mezopotamiji. Konferencija u San Remu iz 1920. godine pod okriljem novoformirane Lige naroda i službeno je potvrdila britanski mandat nad bivšim osmanlijskim vilajetima Basrom i Bagdadom,

Ipak, kako bi spriječili širenje nezadovoljstva arapskog stanovništva koje se pobunilo protiv situacije da je samo promijenilo gospodara, Britanci su na sastanku svojih stručnjaka za Bliski istok, predvođenih državnim tajnikom za kolonije Winstonom Churchillom, u Kairu 1920. godine donijeli odluku da se vilajeti Basra bez Kuvajta i Bagdad (a od 1925. i vilajet Mosul čija su većina bili Kurdi suniti) ujedine u novostvorenu Kraljevinu Irak pod vodstvom Faisala I., sina Huseina ibn Alija iz klana Hašima, šerifa Meke, koji je uz pomoć znamenitoga Lawrencea od Arabije uzalud pokušavao doći na vlast u Damasku. Tako su

se, prema autorici, interesi Hašemita i Britanaca neočekivano poklopili u zemlji kojoj se doista nitko nije nadao. Ni njezini tvorcima koji su joj nadjenuli ime (točno značenje riječi Irak nije poznato, a vjeruje se da opisuje “sunčanu zemlju”, odnosno “zemlju tamne boje”), ni njezin kralj koji je priželjkivao drugu prijestolnicu, ni njezini stanovnici koji su, pobunivši se protiv Osmanlija, povjerovali u posve drukčiju političko-državnu razdiobu.

Ponovo favorizirajući Arape sunite i ne usklađujući složene etničke i vjerske podjele u zemlji, britanski su mandatar od Iraka, opisuje autorica u sljedećim dvama poglavljima “Tri kralja: Irak kao monarhija” i “Identitet u desetljeću kaosa”, stvorili nestabilnu državu u kojoj su zaredali uspjeli i neuspjeli državni udari, unatoč proglašenju pune neovisnosti 1932., te produbile razlike među heterogenim iračkim stanovništvom. Sve je to posredno dovelo do krvavog rušenja monarhije 1958., ubojstva kralja Faisala II. i odlaska Britanaca iz zemlje.

Desetljeće koje je uslijedilo i u kojem su Iračani počeli ovisiti isključivo sami o sebi donijelo je nove sukobe i opetovane promjene vlasti. U njima su tako najviše državne dužnosti obnašali general Abdel Kerim Kasem (1958.-1963.), vođa Slobodnih časnika i ustanika protiv monarhije, zatim pučisti iz stranke BAAS u osmomjesečnoj strahovladi 1963., general Abdul Salam Aref (1963.-1966.), i na poslijetku njegov brat Abdul Rahman Aref (1966.-1968.). Tih deset godina Irak je promijenio ne samo tri, odnosno četiri tipa režima, nego i niz posve različitih rješenja kad je riječ o stabiliziranju države i potrazi za njezinim identitetom: od Kasemova ustrajavanja na iračkoj samobitnosti utemeljenoj na simboličnom Mezopotamije, preko zahtjeva baasista za transformacijom Iraka u socijalističku državu, do Arefova panarapskog nacionalizma i izgradnji veza s Naserovim Egiptom i susjednom Sirijom. Sve je to, dakako, bilo uzalud.

U poglavljima “Pobjeda stranke BAAS”, “Rat identiteta” i “Agresija i pobuna” autorica opisuje dramatična zbivanja u Iraku između 1968., kad su sranjskim pučem vlast ponovo preuzeli baasisti predvođeni generalom Ahmedom Hasanom Bakrom, i 1991. kad je vojska njegova nasljednika Sadama Huseina protjerana iz Kuvajta nakon pobjede Saveznika u krat-

kotrajnom Zaljevskom ratu. Tih dvadeset i tri godine proteklo je u nemilosrdnom obračunu režima sa svim protivnicima unutar zemlje, osobito u prvim godinama vlasti – naserovcima, prosirijskim baasistima, iračkim šijitima i Kurdima, pri čemu su se nizali atentati i smaknuća. Gospodarski procvat između 1973. i 1980., kad je Irak bio zaslužan za 15% proizvodnje nafte u Perzijskom zaljevu i kad se činilo da će iznenadna kombinacija bogatstva i kulturne razmjene otupiti oštricu vladajuće stranke BAAS te Iraku omogućiti prve korake na putu demokratske tranzicije i preobrazbe u društvo ravnopravnih građana neovisno o njihovoj nacionalnoj i vjerskoj opredjeljenju, naglo je prekinut dolaskom Sadama Huseina na čelo države u srpnju 1979. godine.

Od rane mladosti uključen u rad stranke BAAS i jedan od organizatora neuspjelog atentata na predsjednika Kasema 1959., Sadam Husein puna se dva desetljeća uspinjao na ljestvici stranačke i državne hijerarhije, zahvaljujući ponajviše svojim nasilnim metodama političkog djelovanja i brutalnim obračunima s protivnicima, neovisno o tome je li riječ o stranačkim aktivistima, cijelim narodima ili susjednim zemljama. Isprva uvjereni socijalist, zatim sunitiski nacionalist, uoči i nakon poraza u Zaljevskom ratu panarapski musliman, te posljednjih nekoliko godina zagovaratelj klanških i plemenskih vrijednosti u baasističkoj strukturi iračke nacionalne kulture (nadasve njegova klana al-Bejat plemena Albu Nasir nastanjenog oko grada Tikrita), Sadam Husein je, elaborira autorica u poglavljima “Slomljeni Babilon” i “Amerika između dviju rijeka”, neprestance mijenjao ideološku pozadinu svoje diktature, pri čemu je njezina jedina konstanta bilo brutalno nasilje, i osobno i politički motivirano. Primjerice, kad je u ožujku 1988. nakon njegove zapovjedi pet tisuća stanovnika kurdskog grada Halabjaha ubijeno kemijskim oružjem ili kad je u ožujku 1991. zapovjedio pokolj šijitskog stanovništva u Karbali i Najafu kao osvetu za pobunu nakon Zaljevskog rata.

No, što čeka Irak nakon svrgnuća Sadama Huseina? Iako je Sandra Mackey svoju knjigu *Povijest Iraka i budućnost poslije Sadama Huseina* napisala prije događaja iz ožujka i travnja 2003. i ulaska američkih vojnih postrojba u

Bagdad, njezina se poenta iz završnih dvaju poglavlja “Rat ograničavanjem” i “Put prema Bagdadu” svodi na sljedeće: Iračane prema identitetu i odanosti ne samo državi, već i ideji nacije, mogu povesti jedino političari unutar Iraka, a ne samoproglašeni vođe izvan države uz pomoć američke vojne sile. Nadalje, proces mora započeti s Arapima, što znači da se među dominantno arapskim stanovništvom moraju ukloniti povijesna šijitska nezadovoljstva. Istodobno, šijiti moraju percipirati i poštovati sunitsku posebnost, jer jednostavno preuzimanje političke, gospodarske i vojne moći od strane većine neće donijeti stabilnost, kao što to nije donijela ni prijašnja vladavina manjine. I napokon, i šijitski i sunitiski Arapi, ako žele održati cjelovitost zemlje, trebaju uvjeriti Kurde i ostale narode u Iraku da je njihova budućnost upravo u državi utemeljenoj na ravnopravnosti i pronalaženju dovoljno široke definicije iračkog identiteta.

Međutim, sve to stavlja SAD u osjetljiv položaj nepredvidljiva ishoda da se ireverzibilno umiješaju u unutarnji sukob jedne druge zemlje. A u novoj eri američkog iskustva koja je započela 11. rujna 2001., zaključuje autorica, Sjedinjene Američke Države više ne mogu dopustiti da budu zavedene vlastitom vojnom snagom ili naivnom vjerom da se strani svjetovi uvijek mogu pojednostaviti i pokoriti.

Historiografski veoma pregnantna, analitički poprilično poticajna, a stilski pristupačna širokomu krugu čitatelja, osobito svojim plastičnim opisima niza povijesnih ličnosti, knjiga *Povijest Iraka i budućnost poslije Sadama Huseina* Sandre Mackey nezaobilazno je štivo za svakoga tko želi detaljnije shvatiti povijesna i pratiti aktualna zbivanja u Iraku. Odmjerenost u svojim opservacijama, ali rezolutna kad govori o scenarijima iračke budućnosti, autorica nalazi pravu mjeru između svoje uloge povjesničarke i zadaće političke novinarke. Kako to nije nimalo jednostavan posao ni kad su u pitanju kudikamo stabilnije države od Iraka, knjigu treba preporučiti kao uistinu natprosječan znanstveno-publicistički tekst.

Boško Picula